Методика мови

СИТУАЦІЙНІ ВПРАВИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Неллі БОНДАРЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України

УДК 371.3:811.161.2

У статті розглядається проблема використання ситуаційних вправ у навчанні української мови: проаналізовано дослідження науковців; з'ясовано суть ситуацій; охарактеризовано різновиди і будову ситуаційних вправ, розкрито особливості, що визначають специфіку роботи з ними на уроках української мови; обґрунтовано умови її ефективності; надано зразки та рекомендації щодо результативного використання вправ цього виду у навчальному процесі загальноосвітніх навчальних закладів.

Ключові слова: *ситуація спілкування, ситуаційні вправи, українська мова, загальноосвітні навчальні заклади.*

Постановка проблеми. Опанування мови означає оволодіння комунікативною діяльністю на ній. Комунікативна компетентність особистості є вершинною метою навчання української мови в загальноосвітній школі. Її не буде досягнуто, якщо не брати до уваги мотиви, інтереси, досвід, здібності, нахили, комунікативні наміри й потреби особистості.

Процес комунікації, а отже, спілкування, — це неперервний ланцюг мовленнєвих ситуацій. Ефективним засобом їх моделювання в умовах школи є *вправи ситуаційного характеру.* Наприклад: 1. Ви заблукали в будівлі великої компанії. Раптом бачите її співробітника. Попросіть його допомогти вам знайти вихід. 2. Обміняйтеся припущеннями, хто раніше сидів за вашою партою і як склалися долі колишніх учнів. Використовуйте другорядні члени речення й зокрема додаток. 3. Ваш друг у поганому настрої. Розкажіть про якийсь цікавий (кумедний) випадок зі свого (чийогось) життя, щоб розвеселити його. Ситуаційні вправи забезпечують комунікативну мотивованість мовленнєвої діяльності й віддзеркалюють специфіку комунікації. Характер ситуації у таких вправах передбачає вибір учнями певної лінії поведінки, розв'язання альтернативних завдань. Ситуація спонукає учасників висловити співпереживання, ставлення до вчинків, подій, дати оцінку, пояснити, переконати, довести, спростувати, з'ясувати щось, прийняти відповідальне рішення. Саме назва суті ситуації вказує на її жанрову належність. Зміст висловлювань певною мірою визначає їх мовну форму. Саме в ситуаціях актуалізуються виучуваний граматичний матеріал, різні функціональні типи висловлювань (обмін інформацією, підтримання розмови, виявлення інтересу, висловлення ставлення, мовленнєвий етикет тощо), типи комунікативної взаємодії співрозмовників.

У підручниках ситуаційні вправи трапляються нечасто. Проте вузька сфера використання не применшує їх ролі у формуванні механізмів породження висловлювання в умовах, що імітують реальну обстановку перебігу комунікації. Практика засвідчує оптимальність засвоєння мовного й мовленнєвого матеріалу в ситуаціях. У комплексі з іншими ситуаційні вправи беруть участь в реалізації сучасних підходів до навчання української мови — особистісно орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного. Згідно з цими підходами мова стає засобом комунікації в найширшому її розумінні, практичним знаряддям вирішення життєвих проблем. Мовна теорія засвоюється учнями через осмислене користування мовою в ситуаціях, які приводять в рух механізм актуалізації мовних засобів. Теорія вводиться й закріплюється на комунікативно значущому мовленнєвому матеріалі. Обставини конкретної ситуації спонукають учасників використовувати у мовленні відповідну лексику, певні граматичні форми, синтаксичні конструкції, щоб констатувати факт, запитати про щось, вказати на місце, час дії, відгукнутися на прохання чи відмовити, пояснити причину невиконання дії. Наприклад: — *Чому ти не зателефонував? — У мене розрядився телефон.* Задіяні в ситуаціях, учні вступають у соціальні відносини й набувають відповідного статусу (сина, дочки, брата, сестри, друга, подруги, сусіда, сусідки, перехожого, покупця, пацієнта та ін.).

Необхідність звернення до комунікативного аспекту вивчення мови й зокрема її опанування в ситуаціях спілкування обумовлена рядом причин, основні з-поміж яких — низька комунікативна мотивація, безад-

© Неллі БОНДАРЕНКО, 2017

ресність і безцільність говоріння; обмеженість системи розвитку мовлення, орієнтованої на розвиток здатності писати статичні тексти (перекази і твори), а не створювати динамічні актуальні висловлення, породжені поточними задачами спілкування; ігнорування наявного життєвого й мовленнєвого досвіду учнів, що провокує втрату інтересу до вивчення мови.

Науковцям належить подолати різночитання важливих понять і термінів (ситуативна/ситуаційна вправа/завдання); вирішити питання про віднесення ситуаційних вправ до методу вправ, а не до ситуаційного; обґрунтувати систему ситуаційних вправ і розробити покласний орієнтовний мінімум ситуацій до уроків української мови.

Щоб спілкування було ефективним, учителеві потрібно сформувати в учнів розуміння ситуації; забезпечити оптимальні умови спілкування; варіювати фактори й самі ситуації; залучати досвід учнів; переносити сформовані уміння й навички в нові ситуації.

Завдяки постановці й вирішенню учнями комунікативних задач ситуаційні вправи справляють позитивний вплив на розвиток здатності вільно і впевнено спілкуватися. Робота з ситуаціями стимулює комунікативну активність, ініціативність, самостійну мисленнєву і мовленнєву діяльність учнів, вільне говоріння, активізує життєвий досвід, асоціативне мислення, розвиває мовне чуття, творчий потенціал висловлювань, даючи змогу варіювати вибір мовних засобів з огляду на непередбачуваність мовленнєвої поведінки партнера, а також темп мовлення. А це підвищує самоконтроль, відповідальність за висловлену думку й засоби оформлення висловлювання, підносить культурний рівень мовленнєвої поведінки.

Мета статті — розкрити особливості ситуаційних вправ, визначити їх роль і місце в реалізації основної мети курсу — формуванні комунікативно компетентної особистості, в перебудові навчання української мови на засадах особистісно орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів; надати зразки ситуаційних вправ та рекомендації щодо їх використання у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Питанням використання мовленнєвої ситуації в науковій літературі приділялася увага, однак вони стосувалися переважно вивчення іноземної мови. Різні аспекти проблеми висвітлено в публікаціях О. Бистрової, Н. Бондаренко, Ф. Буслаєва, І. Ільницької, В. Костомарова, О. Митрофанової, С. Омельчука, Ю. Пассова, І. Протченка, Г. Рожкової, С. Рубінштейна, В. Скалкіна, Л. Шевцової та ін.

У дослідженнях з теорії і практики навчання іноземних мов обґрунтовано доцільність використання природних ситуацій як ефективного прийому розвитку мовлення учнів, об'єктивність їх виходу за межі розмовного стилю й поширення на різні сфери мовлення; визначено термінопростір ситуації; розкрито суть, роль і місце; розроблено способи використання ситуаційних вправ; з'ясовано специфіку роботи з ними на уроках іноземної мови.

У наукових джерелах минулих періодів трапляється термін-калька з російської *ситуативні вправи*. За лексикографічними джерелами *ситуативний* означає «викликаний певними умовами, який виник за певних умов». Ми віддаємо перевагу більш відповідному терміну *ситуаційний* — «той, що стосується ситуації».

Практика засвідчує, що будь-який граматичний матеріал (зокрема й речення) запам'ятовується й відтворюється краще, якщо його включити в смислову послідовність, коли зберігається природний порядок висловлювання в актах комунікації. Ситуаційно зумовлений граматичний матеріал може моделюватися з різними видами реконструкції й трансформації (у формі часу, будові речень, варіюванні їх різновидів тощо).

У методиці навчання іноземних мов робилися спроби визначити найтиповіші акти мовленнєвого спілкування, окреслити коло найактуальніших тем і ситуацій, у які з максимальною імовірністю може потрапити учень і для забезпечення яких він зацікавлений засвоїти відповідні мовні засоби. Щодо української як рідної, цю проблему досліджено й висвітлено ще недостатньо. Крім визначення шляхів створення мовленнєвих ситуацій на уроках української мови, уточнення видів ситуацій, форми їх використання, належить іще з'ясувати умови, за яких виконання учнями ситуаційних вправ матиме максимальний ефект. З огляду на недоцільність системного застосування на уроках рідної мови ситуаційного методу навчання, розробленого для опанування управлінських дисциплін Гарвардської бізнес-школи, автор вбачає потребу в розгляді лише окремих прийомів, що входять до його складу.

У роботах О. О. Леонтьєва *ситуація* розглядається як детермінована різними факторами система, що стимулює і породжує висловлювання, програмує його зміст, форму й перебіг. З погляду моделювання ситуації з навчальною метою істотним видається розуміння її як сукупності умов і обставин, що створюють потребу в акті комунікації, спонукають до мовленнєвої діяльності й забезпечують процес спілкування, визначають зміст, мовне оформлення висловлювання й переважну форму мовлення (монолог, діалог, полілог, монолог у діалозі тощо), вид (види) мовленнєвої діяльності, а також програмують результат.

Навчаючи мови, словесник озброює учнів новими засобами вираження змісту. А це можливо завдяки раціональному співвідношенню поняттєвого, значеннєвого і смислового аспектів засвоєння слова й мови загалом.

Слово, представлене у мовленнєвих механізмах носіїв мови, *включає* такі *компоненти*: 1) образ означуваного предмета; 2) значення (набір істотних ознак поіменованого предмета); 3) смисл (місце, яке займає в діяльності суб'єкта означуваний предмет, відповідні йому образ і поняття).

Основною умовою реалізації висловлювання є наявність смислу. *Смисл* — це не сума значень слів висловлювання. Смисл виникає з висловлювання, зануреного в дійсність. Ця дійсність впливає на значення так, що вони стають осмисленими.

Маючи самостійні значення, одиниці різних рівнів мови набувають смислу й значущості лише в діяльнісних (зокрема й комунікативних) актах. Висловлення стає осмисленим тільки за умови його актуалізації в широкому контексті динамічної мінливої дійсності у мовленнєвій діяльності людини. Проте надважливому смисловому аспекту висловлювання не приділяється належна увага, натомість тривалий час панівним залишався значеннєвий.

Взаємозумовленість мовних одиниць різних рівнів, без чого комунікація неможлива, і ситуацій, поза якими

вони нічого не варті й лише завдяки яким набувають смислу, ілюструє такий приклад на матеріалі синтаксису простого речення, показовий для емоційно-смислової теорії навчання мов германіста Ігоря Шехтера.

Що означає просте непоширене речення *Стіл стоїть.*? Його смисл складається зі значень слів, які в нього входять. *СТІЛ* — вид меблів у вигляді горизонтально укріпленої на ніжках широкої дошки, на якій розміщуються різні предмети. *СТОЯТИ* — бути на ногах у вертикальному положенні, не рухаючись з місця. У буквальному розумінні фраза *Стіл стоїть.* виступає на рівні значень слів і означає саме те, що вона означає.

Знач. + знач. Смисл
Стіл стоїть = *Стіл стоїть.*

А тепер уявіть ситуації.

1. У вас зламався стіл (відпала ніжка). Ви запросили майстра. У той час як він у кімнаті ремонтує стіл, ви на кухні готуєте частування. За якийсь час майстер озивається: «Господине, стіл стоїть!» Який смисл вкладає він у цю фразу? Як зрозуміли її ви? Якими будуть ваші дії?

У цьому разі фраза *Стіл стоїть.* втрачає свій початковий смисл і набуває зовсім іншого:

Смисл Смисл
Стіл стоїть. = *Платіть гроші.*

З якою метою сказано фразу? Який мотив мовця?

Смисл Смисл
Мотив *Стіл стоїть.* = Мотив *Платіть гроші.*
Мета

Чи зрозуміла жінка, якими були мотив і мета майстра, що сказав: *«Стіл стоїть»*? Звичайно ж, зрозуміла. Це їй підказав життєвий досвід. Звідси висновок: отже, на відміну від першого випадку, з'являються мотив і мета висловлювання.

Розглянемо ще один приклад.

2. Ви поселилися в новобудові. Хтось із новоселів цікавиться, чи заїхали ваші найближчі сусіди по сходовій клітці. Ви відповідаєте: *«Стіл стоїть»*. Який смисл ви вкладаєте в цю фразу? Як зрозумів її ваш співрозмовник?

Смисл Смисл
Стіл стоїть. = *Мабуть, заїхали.*

Наведені приклади наочно ілюструють, що те саме речення в різних ситуаціях спілкування набуває зовсім іншого смислу.

Поняття *ситуація спілкування* охоплює дві сторони: 1) фрагмент дійсності; 2) ситуацію спілкування, що включає: предмет мовлення; учасників комунікації, їх характеристики; стосунки; тип взаємодії.

Найдокладніший *опис* мовленнєвої *ситуації* належить Д. Вундерліху [11], який визначає такі її компоненти: 1) мовець; 2) співрозмовник; 3) час мовлення; 4) місце мовлення, що входить у поле зору мовця; 5) пресупозиції мовця, пов'язані з даним висловлюванням: а) його знання й можливості; б) те, що мовцеві відомо про знання й можливості співрозмовника; в) те, що, на думку мовця, мав зрозуміти співрозмовник із тексту висловлення; г) те, що, на думку мовця, входить у поле зору співрозмовника; ґ) суспільні стосунки між мовцем і його співрозмовником; 6) намір мовця, пов'язаний із даним висловленням; 7) фонетичні й синтаксичні особливості даного висловлення; 8) змістовий бік висловлення; 9) стосунки між мовцем та його співрозмовником, які встановлюються в даному висловленні.

Нам видається доцільним виділити *в структурі мовленнєвої ситуації 4 основні компоненти*, два з яких є сукупністю характеристик: 1) мовець і його співрозмовники-комуніканти, які займають в суспільстві (у соціумі) певне становище (їх соціальний статус), а в момент здійснення мовленнєвої комунікації виконують певні ролі; 2) предмет розмови; 3) самий акт мовлення, в якому втілюються мета й комунікативний намір мовця; 4) предметно-подієве тло (час, місце й інші обставини ситуації, зокрема цінності, якими керуються співрозмовники, загальний фонд їх знань про предмет мовлення і пов'язані з ними обставини). *Суть ситуації* характеризують: наявність проблеми, її актуальність; вікова відповідність; варіантність розв'язання; можливість дієвого впливу на хід подій.

Мовленнєву ситуацію створюють і активізують: 1) певна подія (минула, нинішня, майбутня); 2) стосунки, що склалися в результаті цієї події; 3) обставини, які породжують потребу висловитися; 4) мовленнєвий імпульс, мотив, що стимулює розгортання конкретної ситуації; 5) реалізація самого акту спілкування, що створює нові обставини й мовленнєві стимули.

Актуалізація необхідних мовних засобів визначається й обумовлюється темою і змістом висловлювання. При доборі мовного матеріалу слід керуватися такими вимогами: а)вірогідністю його вживання в ситуаціях реального спілкування; б)можливістю максимального використання для оформлення висловлення, обумовленого ситуацією; в)доступністю матеріалу та його відповідністю інтересам і віковим особливостям учнів.

Методика роботи з мовленнєвими ситуаціями залежить від їх різновиду. Існують різні *класифікації ситуацій*, однак ми скористаємося найзагальнішою. Розрізняють *реальні (природні) ситуації*, кількість яких в умовах шкільного навчання обмежена, та *уявні (навчальні)*, які використовують частіше. Між обома різновидами є істотні відмінності.

Навчальна мовленнєва ситуація має відтворювати всі важливі для висловлювання аспекти реальної комунікативної ситуації. Вона програмує певний зміст і спонукає мовців використовувати, хоча й опосередковано, конкретні граматичні й синтаксичні структури, не фокусуючи на них як таких свою увагу. *Серед навчальних* мовленнєвих *ситуацій* науковці *вирізняють доповнювані, проблемні, рольові* та ін. (В. Скалкін, А. Фурман). Суть першого різновиду полягає в тому, що учням пропонується доповнити й завершити опис ситуації, зробити висновок із наявної її частини. Наприклад.

1. Ти дуже гарний син, — сказав сусід. Назарові було дуже приємно. Чому?

2. Катя Міщенко зазвичай ходить до школи пішки. Тепер я часто бачу, як вона їде в автобусі. Я гадаю... .

У ч е н ь: *Я думаю, її сім'я переїхала в нову квартиру в іншому районі, який знаходиться далі від школи. Тому вона змушена користуватися міським транспортом. Звичайно, Катя могла б ходити в іншу школу, яка знаходиться недалеко від її нової домівки, але у неї тут багато друзів…*

Проблемні ситуації пов'язані з вибором лінії поведінки або оцінного судження, вирішенням відносно нескладних переважно альтернативних задач: допомогти людині, яка потрапила в біду, чи пройти повз;

піти святкувати з друзями Новий рік чи залишитися з самотнім дідусем.

Аналізуючи проблему, учні докладно описують шляхи її умоглядного вирішення. Наприклад. 1. У результаті корабельної аварії ви опинилися (самі чи з друзями) на безлюдному острові в Тихому океані. Що ви робитимете?

2. Засперечалися троє учнів. Один стверджує, що речення *Писатимете синам — передайте вітання.* — означено-особове. Інший заперечує, наполягаючи, що воно належить до неповних речень. Третій вважає, що це речення — складне. Приєднайтеся до розмови й допоможіть з'ясувати істину.

3. Згрупувавшись по четверо, продовжіть і закінчте спір за одним із запропонованих початків. Доведіть до класу думку, яка здобула більше прихильників.

1. — Читання — це марне витрачання часу.
— Читання — це потрібне й важливе заняття...
2. — Добре мати власний автомобіль.
— Краще користуватися громадським транспортом...
3. — Прикраси не потрібні, це предмет розкоші.
— Прикраси необхідні...
4. — Весна — найкраща пора року.
— Найкраща пора року — зима (літо, осінь)...

Проблемні ситуації слід відрізняти від конфліктних (непорозуміння між однолітками, батьками й дітьми), ситуацій суперечок, звинувачень, вияву неповаги, залагодження конфліктів, висунення ультиматумів і подібних. Конфліктні ситуації, на наше переконання, не можна пропонувати учням. Реалізуючи світоглядні й виховні завдання курсу, необхідно вчити їх не допускати непорозумінь, жити в злагоді, толерантно спілкуватися, поважати старших, керуватися ціннісними переконаннями.

В основі *рольової ситуації* є вказівка на соціально-комунікативні ролі учасників розмови. Можна включати деякі деталі обстановки або тематику бесіди. Наприклад. Ви — директор школи — ведете розмову з батьками дев'ятикласника, який хоче навчатись у вашій школі.

Робота з ситуацією потребує акцентування уваги на її елементах, важливих і актуальних для вибору форм, стратегій і тактик спілкування. Це аналіз ситуації, з'ясування суті проблеми, її причин; визначення шляхів розв'язання; моделювання власного варіанта ситуації.

За О. О. Леонтьєвим, у кожній ситуації перед учнем стоїть комунікативна задача, розв'язання якої передбачає *здатність*: 1) швидко і правильно орієнтуватися в умовах спілкування; 2) доцільно спланувати своє мовлення, тобто вибрати зміст акту спілкування; 3) знайти адекватні засоби для передачі цього змісту; 4) забезпечити зворотний зв'язок [5].

Таким чином, ситуаційна обумовленість мовлення учнів об'єднує змістову й формальну сторони висловлювання.

За визначенням В. Скалкіна, *суть ситуаційних вправ* полягає у вільній конкретно-спрямовуваній з мовного погляду мовленнєвій реакції учня на комплекс умовно реальних обставин, що містять певну трудність, проблему чи конфлікт і залучають до їх розв'язання самих учнів.

Специфіка ситуаційних вправ стосовно навчання синтаксису й пунктуації полягає в тому, що в процесі їх виконання якнайповніше реалізується граматична структура мовлення, а комунікативна мета завдання виходить на передній план, ніби відтісняючи навчальну, суто граматичну. Формування навичок писемного мовлення здійснюється на основі активізації його усної форми; використання усного мовлення може бути опосередкованим, коли його записують із пам'яті, й безпосереднім (у цьому разі продукування й фіксація мовлення здійснюються паралельно).

Мета роботи з мовленнєвими ситуаціями повинна бути зрозуміла учням. Усвідомленню цих цілей сприятиме чітка постановка завдань. Вони мають бути сформульовані так, щоб учні розуміли, яка конкретна задача вирішується в даному разі. З огляду на те що спілкування у будь-якій ситуації зазвичай відбувається в діалогічній формі, основними для учнів є вміння розуміти суть запитань, відповідати на них і ставити запитання, підтримувати розмову.

Основна *мета ситуаційних вправ* — розвиток мовлення учнів, практичне закріплення мовного матеріалу, перенесення уваги учнів з конкретної граматичної категорії чи конструкції на смисл висловлювання. Тому їх доцільно використовувати на етапі закріплення вивченого, наприкінці опрацювання певної теми. Ситуації, однак, можуть бути залучені на будь-якому етапі засвоєння теоретичного матеріалу починаючи його презентацією.

Працюючи з ситуаціями, доцільно застосовувати *прийоми*, що деталізують ситуаційний метод: аналіз проблеми, мотивів, мовних засобів; ціннісний аналіз; формулювання суті й причин виникнення проблеми; оцінювання ситуації; аналіз і коригування змісту й мовного оформлення; формулювання пропозицій; прогнозування; моделювання варіантів ситуації; надання рекомендацій тощо.

Структура ситуаційних вправ характеризується наявністю трьох основних компонентів — завдання, опису ситуації, мовленнєвої реакції.

Залежно від мети *завдання* до ситуаційних вправ можуть мати різну спрямованість. Її загальний смисл у тому, щоб учні відреагували на ситуацію: пояснили; підтвердили або спростували те, що стверджує співрозмовник; відповіли на його запитання; зробили висновок; дали оцінку; уявили себе в тій чи іншій ситуації тощо. Завдання доцільно пропонувати так, щоб увага учнів була звернена до обумовленості використання певних граматичних форм і синтаксичних конструкцій задачами спілкування. Згідно з принципом комунікативності у формулюванні завдань слід уникати граматики. Вони спонукають до зміни ситуації, що потребує використання певних граматичних явищ. Учні мають усвідомити, що будь-які здійснювані ними зміни зумовлені лише тим, що інакше сказати не можна.

Завдання слід формулювати чітко і стисло, так, щоб забезпечити потребу, мотив, мету мовленнєвої дії учня у прийнятті й вирішенні комунікативної задачі у вказаних завданням межах. Жорсткі рамки завдань цього типу визначають високу міру «вимушеності» учня вжити потрібний мовний і мовленнєвий матеріал. Наприклад. Ви — журналіст газети (придумайте назву). Вам надійшло завдання написати статтю про туристичні групи іноземців, які перебувають у Києві, про їх враження. Візьміть інтерв'ю у групи іноземців.

Неоднаковий рівень мовленнєвої самостійності учнів потребує диференційованого підходу до пред'явлення завдань. Таку диференціацію забезпечують варіативні формулювання завдань до тих самих ситуацій. Наприклад. І.1. Ваші однокласниці Олена та Софія відмовилися від участі в туристичному поході, мотивуючи це тим, що у вихідні вони хочуть відпочити.

ІІ. 1. Як ви ставитеся до їх рішення?

2. Переконайте подруг у тому, що заняття спортом — це і є активний відпочинок.

Порівняння двох формулювань переконує в тому, що вони передбачають різні рівні мовленнєвої самостійності мовців. Перше завдання розраховане на учня, який уміє самостійно визначити комунікативну мету висловлювання. Формулювання другого завдання підказує не тільки комунікативну задачу (*переконайте*), а й спосіб її вирішення (*заняття спортом і є активний відпочинок*).

Опис ситуації має відповідати таким вимогам: 1) включати інформацію про деталі обстановки, співрозмовників; 2) містити мовленнєвий стимул, виражений словесно або який випливає з ситуації; 3) викликати інтерес в учнів, враховувати їх життєвий досвід; 4) враховувати обізнаність учнів з певною інформацією, їх інтелектуальні й мовні можливості; 5) повідомлятися стисло. Описові ситуації може передувати надана вчителем вихідна інформація, на основі якої учні повинні розвинути ситуацію в її змістовому й мовленнєвому плані. Мета такої інформації — стимулювати вживання певних граматичних форм без вказівки на них. Вихідна інформація залучається у разі, якщо не можна гарантувати вживання необхідних для навчання синтаксичних конструкцій, фактів і явищ мови. Наприклад. Продумайте і запишіть просте речення, яке могло б стати гаслом усього вашого життя. Яким воно буде за метою висловлювання?

Вживання потрібних граматичних форм стимулює також складання діалогів за поданими початком або серединою. Наприклад.

[Робота в парах] І. Прочитайте середини діалогів, укажіть неповні речення. У яких ситуаціях міг відбутися обмін такими репліками?

ІІ. Виберіть і опишіть одну із ситуацій спілкування; розіграйте повноцінний діалог.

1. — ... Тебе кличуть.
   — Хто?...
2. — ...О котрій?
   — О сьомій вечора.
   — Де?
   — У нашій кав'ярні...
3. — ...Навіщо стару?
   — Надягни нову...
4. — ... Бачив?
   — Де?
   — По телебаченню...
5. — ... Ну як?
   — Дістав.
   — Де?...

Інтерес в учнів викликають ситуації, засновані на уяві. Наприклад.

1. Уявіть ситуацію. Напередодні літніх канікул ви зустріли друга/подругу. Обговоріть свої плани на літо.

2. Уявіть, що ставши дорослими, ви зустріли однокласника/одноклассницю. Розкажіть один одному про зміни у вашому житті, характері, вподобаннях, ціннісні орієнтири.

3. Уявіть, що ви стали відомою в країні людиною (подумайте, ким саме) і вас запросили дати інтерв'ю на впливовому українському телеканалі. Продумайте і запишіть 5 найважливіших запитань, на які ви хотіли б відповісти (наприклад, ким мріяли стати в дитинстві, чим привабила вибрана професія, яких знань і вмінь вона потребує, про плани на майбутнє, про вподобання, про друзів та ін.). Розіграйте діалог із сусідом по парті.

Як важливий компонент ситуації, мовленнєвий стимул викликає в учнів спонукання до мовленнєвої реакції. *Мовленнєва реакція учнів* у вигляді привітання, пояснення, згоди/незгоди, запевнення в чому-небудь, прохання, вдячності, здогадки, заперечення, осуду, вибачення тощо залежить від опису ситуації. Вона матиме індивідуальний характер. Кожен учень вирішуватиме поставлені перед ним комунікативні задачі в міру свого життєвого досвіду, інтелектуальних здібностей і мовних можливостей. Особистісно забарвлена мовленнєва реакція різних мовців за будь-якою ситуацією з підручника відрізнятиметься за змістом, формою, обсягом. Учителеві слід заохочувати ініціативу і творчу уяву учнів.

Орієнтовна *тематика ситуацій* визначається соціокультурною змістовою лінією програми, проте не обмежується нею. При визначенні сфер спілкування, розмовної тематики, кола ситуацій слід виходити з інтересів, запитів і нахилів учнів, їх життєвого досвіду й мовленнєвої підготовки. Зміст ситуацій має охоплювати найближчі сфери особистого, суспільного та шкільного життя й стимулювати мовленнєву реакцію учня, вибір ним певної лінії поведінки й формування оцінних суджень. Орієнтовна проблематика ситуацій — добро і зло, совісність, порядність, повага до людей, усвідомлення людського й синівського обов'язку, взаємодопомога, готовність допомогти людині в біді, дружба, моральність, сумлінне ставлення до праці, охорона довкілля тощо.

Таке розуміння *ситуації* дає змогу *створювати* їх не тільки шляхом опису, а й у процесі аналізу змісту текстів, використання яких наближує навчальні ситуації до природних, життєвих. Природне створення ситуації стимулює текст із підручника або інших джерел інформації, що містять необхідний фактичний матеріал. Робота над текстом дасть можливість виокремити проблему, підкаже напрям розвитку думки, самої ситуації і варіанти її реалізації щодо перебігу й мовного оформлення. Так, після аналізу тексту з описом пам'ятки історії і культури для докладного переказу доцільно запропонувати восьмикласникам таку ситуаційну вправу. Ви — корінний киянин. До вас приїхав друг із Литви. Під час прогулянки містом ви вийшли до пам'ятника. Гість зацікавився ним. Він розпитує, кому поставлено пам'ятник; хто була ця особистість, чим вона уславила себе; хто автор пам'ятника і коли його спорудили.

Створення ситуацій стимулюється залученням засобів природної наочності, а також малюнків, картин, схем, відеозаписів, кінофільмів тощо. Доцільно, приміром, запропонувати учням принести сімейні світлини й розповісти про членів своєї родини. По ходу розповіді учні ставитимуть оповідачеві запитання про батьків, братів, сестер, бабусь і дідусів. Це сприятиме природності й легкості спілкування.

Найпростіший алгоритм моделювання ситуації — хто [мовець] — кому [адресату] — що [повідомлення, спонукання, які мають зміст, смисл, форму] — де [місце] — коли [час] — чому [мотив] — навіщо [мета].

Науковці визначають *умови*, що сприяють максимальній *ефективності роботи* за ситуаціями: 1) врахування загальних психологічних закономірностей,

які позитивно впливають на оволодіння мовою (вплив потреби в спілкуванні цією мовою; знання реалій нової для учнів обстановки; розуміння логіки поведінки людей у певній ситуації); 2) продуманий відбір ситуацій, що відповідають умовам і цілям навчання; 3) обґрунтована методика використання мовленнєвих ситуацій на уроках, їх логічний і методичний взаємозв'язок; 4) спеціально відібраний мовний матеріал, що реалізується в межах певних мовленнєвих ситуацій; 5) органічний зв'язок роботи за ситуаціями з системою роботи з розвитку мовлення.

У процесі виконання ситуаційних вправ учні вчаться не тільки чути співрозмовника, а й ставити запитання за змістом ситуацій, висловлювати свою думку щодо того чи іншого питання. Водночас слід уникати надуманих ситуацій, які спотворюють суть комунікативності (наприклад, розмова двох спортсменів про участь в олімпійських іграх). Ситуаційні вправи мають пропонуватися з урахуванням життєвого досвіду учнів, відповідати реальним умовам їх спілкування.

Переваги закріплення граматичного матеріалу в ситуаціях очевидні. Систематичне й цілеспрямоване використання ситуаційних вправ сприяє удосконаленню мовленнєвих навичок, розвитку комунікативної активності й самостійності учнів. Тому ситуаційні вправи заслуговують поширення в практиці шкільного навчання.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Набуття учнями комунікативної компетентності передбачає навчання мови з використанням ситуаційних вправ, які відбивають специфіку функціонування відібраного мовного матеріалу в життєвих ситуаціях. Це потребує оволодіння вміннями й навичками, необхідними для реалізації ситуації спілкування відповідно до комунікативних задач мовця, з урахуванням конкретних умов спілкування, з опорою на різні типи міжособистісної та міжрольової взаємодії співрозмовників.

Систематичне й цілеспрямоване використання ситуаційних вправ дасть змогу: 1) розвивати соціально важливі характеристики учня; 2) формувати адекватний стиль взаємодії з людьми, суспільством і світом; 3) залучати учнів до цікавої природної діяльності, що відповідає їх особистим прагненням; 4) забезпечувати позитивну мотивацію учіння, оскільки ситуації містять найрізноманітнішу пізнавальну інформацію; 5) розвивати діалогічне мовлення; 6) спонукати учнів вести непідготовлену розмову українською мовою; 7) запобігати деструктивним моделям поведінки; 8) здійснювати учнівський самоконтроль результатів навчальної праці, усвідомлювати практичну цінність здобутих знань, набутих умінь і навичок; 9) організовувати навчальний процес так, щоб характер діяльності учнів не обмежував їх ініціативи й самостійності, а навпаки, надавав би широкий простір для творчої активності, розвитку здібностей і нахилів.

Тому ситуаційні вправи мають посісти належне місце на уроках української мови, зокрема при вивченні синтаксису і пунктуації. Проблеми використання ситуацій у процесі навчання мови потребують подальшого дослідження і глибшого осмислення, узагальнення й систематизації, збагачення досвідом практичного використання.

В статье рассматривается проблема использования ситуационных упражнений в обучении украинскому языку: проанализированы исследования ученых; определена суть ситуации; охарактеризованы разновидности и строение ситуационных упражнений, раскрыты особенности, определяющие специфику работы с ними на уроках украинского языка; обоснованы условия ее эффективности; предоставлены образцы и рекомендации по результативному использованию упражнений этого вида в учебном процессе общеобразовательных учебных заведений.

Ключевые слова: *ситуация общения, ситуационные упражнения, украинский язык, общеобразовательные учебные заведения.*

The problem of the use of case studies in teaching Ukrainian language, analyzed research scientists; The essence situations; characterized types and structure of case studies, the features that define the specifics of working with them in the classroom Ukrainian language; reasonable conditions of its effectiveness; provided examples and recommendations for effective use of this type of exercise in the learning process in secondary schools.

Keywords: *communication situation, situational exercises, Ukrainian language, secondary schools.*

Література

1. 1. Білоусенко П. І., Явір В. В. Проблемно-ситуативні завдання на уроках української мови: посіб. /П. І. Білоусенко, В. В. Явір. — К.: Освіта, 1992. — 128 с.

2. Богоявленская Д. Б. О модели проблемной ситуации /Д. Б. Богоявленская //Научное творчество. — М.: Наука, 1989. — С. 381—386.

3. Ильницкая И. А. Проблемные ситуации и пути их создания на уроке /И. А. Ильницкая, — М.: Знание, 1985. — 80 с.

4. Костомаров В. Г. , Митрофанова О. Д. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам /В. Г. Костомаров, О. Д. Митрофанова. — 3-е изд., перераб. И доп. — М.: Рус. язык, 1984. — 159 с.

5. Леонтьев А. А. «Единицы» и уровни деятельности //Вестник Московского университета. Серия «Психология». — 1978. — №2.

6. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность /А. А Леонтьев. _ М.: Просвещение, 1969. — 214 с.

7. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении /А. М. Матюшкин. — М.: Знание, 1972. — 168 с.

8. Учебный материал и учебные ситуации /Под ред. Г. С. Костюка, Г. О. Балла. — К.: Рад. школа, 1986. — 144 с.

9. Фурман А. В. Теорія навчальних проблемних ситуацій: психолого-дидактичний аспект: монографія /А. В. Фурман. — Тернопіль: Астон, 2007. — 164 с.